

Dilemman kring placerade barns umgänge

Ett material för reflektion med fokus på barnets perspektiv

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. Publikationen kan också tas fram i alternativt format på begäran. Frågor om alternativa format skickas till alternativaformat@socialstyrelsen.se

Förord

Detta reflektionsmaterial är ett komplement till Socialstyrelsens kunskapsstöd Barn i familjehem – umgänge med föräldrar och andra närstående. Reflektionsmaterialet lyfter särskilt fram dilemman utifrån barnets perspektiv och barnets rättigheter i dessa ofta komplexa situationer och komplicerade bedömningar.

Syftet är att de som inom socialtjänsten handlägger ärenden om placerade barns umgänge med föräldrar och andra närstående ska reflektera över bedömningarna specifikt ur berörda barns perspektiv.

Materialet bygger på en text om barnrättsperspektiv på placerade barns umgänge av Elisabet Näsman, seniorprofessor i sociologi vid Uppsala universitet, som Socialstyrelsen beställt som underlag till arbetet med ovan nämnda kunskapsstöd. Elisabet Näsman text utgår från forskning inom området samt mångårigt arbete med barnrättsfrågor inom socialtjänstfältet.

Jenny Rehnman
Avdelningschef
Avdelningen för kunskapsstyrning för socialtjänsten

Innehåll

Förord	3
Att behålla barnets perspektiv	7
Dilemman att diskutera	7
Använd materialet så här.....	8
Upplägg	9
Arbetsätt	9
Barnets bästa: barnets perspektiv och barnperspektiv	11
Rättighet eller skyldighet?	13
Inte helt entydigt i praktiken.....	13
Kan barnet ha och uttrycka en självständig vilja och åsikt?	15
Kan bedömningen av barnets mognad påverkas av vilken inställning barnet har?	17
Kan barnet uttrycka sin vilja om det inte förstår sammanhangen?	19
Kan barnets inställning påverkas av oro och ansvar?	20
Att bedöma när barnet inte ska ha umgänge	21
Föräldrarnas problem försvinner inte med placeringen	21
Kan familjehemmet förmedla hur umgänget fungerar?	23
Är det som är bra för barnet nu bra även senare – och omvänt?	24
Referenser och litteratur	25
Källor	26

Att behålla barnets perspektiv

Detta material lyfter särskilt fram barnets perspektiv och barnets rättigheter i de ofta komplexa situationer och komplicerade bedömningar som rör placerade barns umgänge med föräldrar och andra närstående.

Barn är experter på sina liv med unik kunskap om sig själva som ingen annan kan förmedla. Barn och vuxna som är med om samma händelse kan uppleva den på olika sätt och vuxnas kunskap om barns livssituation kan vara begränsad. Barn rör sig mellan olika miljöer där de möter vuxna, men ingen av dessa har den helhetsbild av barnens liv som barnen själva har. Barnen är den enda källan till kunskap om hur de har tolkat och upplevt det som de varit med om.

Barn kommunicerar på olika sätt sina behov, problem och önskningar. Deras behov kan också omfatta stöd och hjälp till föräldrar och andra familjemedlemmar.

Barn behöver ofta få möjlighet att förmedla mer om sin situation än att bara ge uttryck för sin inställning till umgänge. Att barnet får möjlighet att ge sitt perspektiv är en förutsättning för att planeringen, genomförandet och uppföljningen av umgänget blir så väl anpassat som möjligt till barnet och dess bästa. Det kan handla om problem och styrkor hos umgängespersonerna och barnets relationer till dem. Det rör vidare hur barnet ser på placeringen och familjehemmet, på relationen till socialtjänsten och sin socialsekreterare. Samt sist men inte minst vilken uppfattning barnet har om sina egna behov och önskemål och hur de tillgodoses av umgänget.

En tolv år gammal flicka som omhändertagits enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, vill inte ha umgänge med sin mamma. Högsta instans fastställer ett beslut om totalt umgängesförbud. Domstolen skriver att det måste anses vara det bästa för flickan att något umgänge inte utövas så länge hon själv inte kan acceptera det. (RÅ 2005 ref. 66)

Vi återkommer i materialet till denna dom från Högsta förvaltningsdomstolen.

Dilemman att diskutera

Det är barnet och dess behov samt barnets bästa som är i fokus i det sociala arbetet med barn. I en komplex verklighet där många perspektiv, motstridiga viljor och starka känslor möts, riskerar vuxnas synvinkel och behov ibland att ta mycket plats. Då kan du som socialarbetare behöva stanna upp och påminna dig om att det är barnet och dess bästa som är det centrala.

I arbetet med kunskapsstödet vittnade socialsekreterare, representanter för familjehem och forskare om att det finns en risk för att vuxnas perspektiv tar över, inte minst för att vuxna lättare kan identifiera sig med andra vuxna. Förmågan att leva sig in i barnets situation och perspektiv kan bli avgörande för i vilken mån barns uppfattning, önskemål och åsikter möts med respekt och vägs in i förhållande till vuxnas.

Materialet lyfter fram dilemman i avvägningar mellan olika perspektiv i besluten om umgänge. Fokus ligger på situationer då barnets vilja och föräldrarnas inte stämmer överens. Successivt diskuteras olika aspekter på umgängesfrågan för att se på vilket sätt de ställer krav på eftertanke för att hålla ett barnperspektiv.

Dilemman karaktäriseras av att det inte finns några färdiga svar och lösningar. En del är rent av olösliga, när motstridiga intressen, behov och rättigheter står mot varandra. När du har fått möjlighet att fördjupa dig i och reflektera över dessa dilemman i förväg kan du få ökad beredskap och medvetenhet för att hantera sådana situationer – för att stärka barnets perspektiv och barnets bästa.

Använd materialet så här

Det här materialet är ett komplement till Socialstyrelsens kunskapsstöd ”Barn i familjehem – umgänge med föräldrar och andra närstående”.

Materialet om umgänge i sin helhet omfattar:

- kunskapsstödet med bilagor
- detta reflektionsmaterial
- power point-bilder att använda som stöd till implementering av materialet
- en fallbeskrivning samt ett verktyg som ger förutsättningar för kognitiv tillgänglighet (presenteras på kunskapsguiden.se)
- ett stöd för bedömning (presenteras på kunskapsguiden.se).

För fördjupning kring respektive fråga finns mer att läsa i kunskapsstödet. På några ställen finns även förslag om vidare läsning i andra publikationer.

Reflektionsmaterialet är tänkt att användas som underlag för reflektion och diskussioner inom socialtjänstens olika enheter som handlägger frågor om placering av barn samt utredningar, bedömningar och uppföljningar som rör placerade barns umgänge. Här följer några förslag:

I en arbetsgrupp

Reflektionsmaterialet kan användas för diskussioner på arbetsplatsträffar av olika slag, i handledning, kompetensutveckling, fortbildning och planering, inom arbetsgrupper och mellan enheter.

En fördel är om ni kan samlas från flera enheter med ansvar för olika delar i processen. Genom att reflektera utifrån era olika perspektiv, utbyta kunskaper och erfarenheter kring dilemman som kan uppstå kan ni skapa goda förutsättningar för samsyn och samverkan.

På egen hand

Materialet kan också fungera som stöd för dig som reflekterar över frågorna på egen hand.

Upplägg

Innan ni börjar kan det vara bra att göra en planering för att skapa tydlighet kring vad ni vill åstadkomma med ert arbete och vad det kommer att innebära för var och en. Det är nu ni bestämmer er ambitionsnivå. Ni kan exempelvis arbeta med materialet under en halv- eller heldag – eller varför inte i studie-cirkelform. Har ni ont om tid kan ni i stället välja att läsa något enstaka avsnitt för att sedan diskutera med varandra.

Varje kapitel eller ett par kortare kapitel kan utgöra tema för ett diskussionstillfälle. Avsätt en stund vid varje tillfälle för introduktion och för att sätta upp eventuella mål. Är målet att ta fram en handlingsplan för fortsatt utvecklingsarbete? Eller är det kanske att diskutera olika frågeställningar för att sedan kunna gå vidare med konkreta åtgärder?

Arbetsätt

Inled med att introducera själva temat. Det kan vara ett gemensamt ansvar eller att olika personer i gruppen utses för att introducera respektive tema.

Till varje tema hör förslag till discussionsfrågor. Välj dem som är relevanta för er – eller formulera egna. *Utgå gärna från egna konkreta erfarenheter och exempel.*

Nedan följer några förslag på reflektionsmodeller.

Enskild reflektion

Enskild reflektion passar bra när man vill fokusera på sina egna upplevelser och känslor. Det brukar räcka med fem till tio minuters reflektion. När det är lämpligt kan den enskilda reflektionen övergå i en diskussion i mindre grupper eller i ett gemensamt samtal i helgrupp.

Smågruppsreflektion

Smågruppsreflektion passar bra för att belysa en fråga ur olika synvinklar. Två till fem deltagare i varje grupp brukar vara lagom.

När ni har olika uppfattningar om något kan ni genom en smågruppsreflektion fördjupa er förståelse för varför ni tycker olika. På så sätt kan ni gemensamt prata om hur ni kan komma vidare.

Smågruppsreflektion kan även vara ett verktyg för att lösa en större fråga genom att varje grupp reflekterar kring en delfråga.

Bikupor

En bikupa innebär att man diskuterar två och två. Bikupor kan användas ganska spontant, på ett personalmöte till exempel. Det tar inte lång tid och behöver inte planeras i förväg.

Enklast är att vända sig till den som sitter närmast och sedan diskutera en fråga i några minuter. Ibland kan det vara bra att låta ”bikuporna” dela med sig till hela gruppen när man pratat färdigt. Andra gånger är det bättre att låta bikupan vara en möjlighet att prata om ett ämne utan några större förberedelser eller krav på redovisning i helgrupp.

Några exempel på reflektionsfrågor som passar bra för en bikupa:

Tips!

För den som vill följa sina tankegångar och sin utveckling kan det vara bra att löpande föra anteckningar. Skriv ner dina (eller andras) frågeställningar, tankar och känslor – utan att döma eller värdera dessa.

- Blev jag påverkad av något som sagts – tänker jag på ett nytt sätt?
- Var det något som berörde mig mer än något annat?
- Är detta något jag skulle vilja lära mig mer om?

Avslutning

Avsätt en stund i slutet för summering:

- Vad tyckte ni om att arbeta med text och reflektioner på det här sättet?
- Fick ni några nya insikter?
- Nådde ni målet eller målen för dagen?
- Hur vill ni gå vidare med arbetet?

Barnets bästa: barnets perspektiv och barnperspektiv

Barnets bästa ska vara avgörande vid beslut om umgänge¹. Vid motstridiga intressen ska hänsynen till barnets bästa alltid ges företräde.² Men att avgöra vad som är barnets bästa är inte alltid enkelt. I bedömningen av barnets bästa kan man säga att det i praktiken är flera delar som vägs samman:

- barnets eget perspektiv,
- kunskap om det specifika barnet, hos professionella och andra vuxna som känner barnet, samt
- ett generellt barnperspektiv, det vill säga vetenskaplig kunskap och beprövad erfarenhet om barn i allmänhet.

Frågan om umgänge när ett barn har blivit placerat kan vara starkt laddad. Vilka mer än barnet och föräldrarna som tillfrågas och hur deras bild vägs samman med övriga kunskapskällor har betydelse för bedömningen, liksom eventuella motstridigheter mellan dem, deras egenintressen och konflikter.

Barnets önskemål och föräldrarnas uppfattning om vad som är till barnets bästa behöver vägas ihop med övrigt underlag. I detta kan det ingå en bedömning av i vilken mån föräldrarna kan skilja ut barnets bästa från sitt eget. Samt socialtjänstens tilltro till att barnet självt kan både veta och uttrycka vad som är till dess eget bästa.

Vi återkommer längre fram i materialet till frågor om barnets möjligheter att faktiskt förmedla sitt eget perspektiv.

Vid beslut eller andra åtgärder som rör vård- eller behandlingsinsatser för barn ska vad som är bäst för barnet vara avgörande. (1 kap 2 § 2 st. socialtjänstlagen (2001:453), SoL)

Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas på annat sätt. Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad. (11 kap 10 § SoL och 36 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU)

¹ Se 1 kap. 2 § 2 st. socialtjänstlagen (2001:453), SoL och 1 § femte stycket lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU.

² Se prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. s. 77.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Vad är barnets perspektiv? Vad är din roll och ditt ansvar i att ta fram det?
- Vad är barnperspektiv? Vad är din roll och ditt ansvar i att ta fram det?
- Skiljer de sig åt? I sådana fall – på vilket sätt?

Utgå gärna från ett konkret fall och diskutera avvägningar mellan:

- barnets åsikt och känslor kontra vad forskningen säger om betydelsen av att hålla kontakt med ursprungsfamiljen
- barnets bästa här och nu kontra tankar om barnets bästa på längre sikt
- barnets åsikt och känslor kontra föräldrars önskemål och perspektiv på sin situation
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Rättighet eller skyldighet?

När barn placeras utanför hemmet är strävan ofta att återföre dem med föräldrarna så snart som möjligt och att behålla kontakten mellan barn och föräldrar under placeringstiden. Utgångspunkten är att ett barn har behov av kontakt med sina föräldrar även om det inte bor tillsammans med dem. Ett barn kan kanske därmed uppfatta att det förväntas upprätthålla bandet till föräldrarna, oavsett sin egen vilja.

Enligt såväl barnkonventionen som svensk lagstiftning är kontakten med föräldrarna formulerad som en rättighet för barnet, när det är skilt från föräldrarna.³ Samtidigt har föräldrarna/vårdnadshavarna rätt att överklaga ett beslut om umgängesbegränsning⁴ – även om beslutet bygger på att barnet har uttryckt att det inte vill, det vill säga att det inte vill utnyttja sin rättighet. Om föräldrarna/vårdnadshavarna får rätt efter ett överklagande kan socialarbetaren ställas inför dilemmat att planera för umgänge som barnet inte vill genomföra.

Att barn men inte föräldrar kan behöva acceptera umgänge de inte vill ha kan uppfattas stå i kontrast mot att umgänge med närstående är formulerat som en rättighet för barn.

Socialnämnden bör vid vårdens genomförande så långt möjligt samarbeta med föräldrarna och medverka till att kontakterna mellan föräldrarna och den unge upprätthålls. (Proposition 1979/80:1 om socialtjänsten sid 601.)

I förarbetena till 1 § LVU uttalas att socialnämndens skyldighet att så långt möjligt ta reda på den unges egen inställning och respektera densamma vid beslutfattandet gäller alla beslutssituationer och ingripanden som sker med stöd av LVU. (Proposition 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. s. 105.)

Inte helt entydigt i praktiken

I det ovan nämnda fallet med den tolvåriga flickan vägrade hennes vilja tyngre än mammans. Domstolen fastställde att det inte skulle bli något umgänge ”så länge hon själv inte kan acceptera det”. I domen står att flickan ”motsätter sig” och ”inte accepterar” umgänge, liksom att det inte finns något utrymme för ”förhandling” med henne.

En rättighet ses i andra sammanhang i regel inte som något som man förväntas acceptera och inte motsätta sig.

³ 6 kap. 15 § första stycket föräldrabalken och artikel 9.3 barnkonventionen.

⁴ 41 § LVU.

Att mamman överklagade beslutet om umgängesförbud kan ytterligare bidra till att umgänget i praktiken kan uppfattas som en "rättighet" för föräldern och "skyldighet" för barnet.

Som nämnts ovan är dock utgångspunkten i lagstiftningen att barnet har rätt till umgänge med föräldrarna och inte tvärtom.

Vården bör utformas så att den främjar den enskildes samhörighet med anhöriga och andra närstående samt kontakt med hemmiljön. (6 kap 1 § 4 stycket SoL)

Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt. (6 kap 15 § första stycket föräldrabalken)

Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vård enligt denna lag, får socialnämnden besluta hur den unges umgänge med vårdnadshavare och med föräldrar som har umgängesrätt reglerad genom dom eller beslut av domstol eller genom avtal ska utövas. (14 § andra stycket LVU)

Socialnämnden har ett ansvar för att den unges behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare så långt möjligt tillgodoses. (14 § första stycket LVU)

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Hur kan man förmedla till barn att umgänge är deras rättighet och inte skyldighet, trots föräldrarnas rätt att överklaga beslut om umgängesbegränsning?
- Om föräldrars önskemål genom domstolsbeslut får företräde framför barnets önskemål, hur kan ni hantera det
 - i förhållande till barnet?
 - i förhållande till familjehemmet?
 - känslomässigt i den egna yrkesrollen?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Kan barnet ha och uttrycka en självständig vilja och åsikt?

En svårighet för en socialarbetare kan vara att tolka vad barnet vill. Barn är i en beroendeställning i förhållande till föräldrar och familjehemsföräldrar. Vilken tilltro som fästs vid det som barnet ger uttryck för när det gäller umgänge kan bland annat komma att bedömas utifrån vad beroendet betyder för barnets sårbarhet.

Ett barns ovilja till umgänge kan exempelvis ibland tolkas som att det är ett resultat av att det har påverkats eller manipulerats till att säga att det inte vill. Sådana antaganden eller tolkningar kan i praktiken ha som utgångspunkt att barnet *borde* vilja ha umgänge.

Föreställningar om att barn anpassar vad de säger av lojalitet med föräldrarna eller för att de är manipulerade skulle därmed kunna undergräva tilltron till det som barn säger.

Föräldrar kan uppleva placeringen som en form av övergrepp och intrång i familjen. De kan aktivt motsätta sig beslutet, förmedla sin negativa syn på placeringen och på olika sätt förmedla till barnet att det ska ta avstånd från familjehemsföräldrarna. Barn kan utsättas för press att intyga sin vilja att ha umgänge och komma tillbaka till föräldrarna.

Barn kan i sådana situationer av olika skäl överväga om de ska berätta om sin utsatthet och säga hur de vill ha det – eller anpassa sig till vad olika vuxna vill. Det kan handla om empati med förälder, vilja att slippa ifrån en uppsplitande situation och osäkerhet om vad som händer om de uttrycker sin ovilja.

Barnets möjligheter att förstå och överblicka situationen är en ytterligare förutsättning som kan påverka om det vill och kan ge uttryck för sin inställning.

Barnets möjlighet att uttrycka sin vilja och inställning kan också påverkas av vilka konsekvenser barnet tänker sig att det kan få om det säger som det är.

Tänkbara skäl för barn att inte berätta

- Oro för vad som kan hända föräldern och syskon
- Oro för vad som ska hända barnet självt
- Oro för att bestraffas om det blir känt vad barnet sagt
- Misstro mot myndighetens goda vilja

Tänkbara skäl för barn att berätta

- För att förälder/syskon ska få hjälp
- För att själv få hjälp
- För att få förståelse och bekräftelse på sin situation

Vidare läsning:

Att samtala med barn. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården. Socialstyrelsen 2018.

Mamman till den tolvåriga flickan som omnämns ovan hävdar att flickan manipulerats av familjehemsföräldrarna. I det barnpsykiatriska utlåtandet framhålls att flickan "personlighetsmässigt är bestämd i sina uppfattningar och att hon inte förefaller lättpåverkad". Domstolen drar slutsatsen att "Ställningstagandet får därför anses vara ett uttryck för hennes verkliga vilja."

Barn ska ges möjlighet till delaktighet. Delaktigheten består av olika delar:

- rätt att få relevant information
- rätt att komma till tals och bli lyssnad på
- rätt till inflytande utifrån ålder och mognad.

Rättigheterna kommer bland annat till uttryck i 11 kap. 10 § SoL, 36 § LVU och artikel 12 i FN:s barnkonvention.

Barnet ska ges möjlighet till delaktighet, genom till exempel samtal, men inte pressas till det. Det är ingen skyldighet för barnet att vara delaktigt. (Proposition 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga s. 38)

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Kan man förvänta sig att barn kan ge uttryck för sin egen vilja och inställning till umgänge?
- Vad kan man lägga in i uttrycket ett barns "verkliga vilja"?
- Hur kan ni väga respekt för den vilja och åsikt som barnet uttrycker mot tankar om att barnet är utsatt för påverkan, eller av andra skäl inte vill eller vågar ge uttryck för sin egen vilja?
- Om ni anar att barnet inte vill eller vågar ge uttryck för sin vilja, finns det andra sätt att ta reda på den?
- Vilka är riskerna för att det då kan bli vuxnas tolkning av barnets vilja snarare än vad barnet uttrycker som beskrivs som barnets perspektiv?
- Hur gör man när barnet uttrycker en stark motvilja mot umgänge men absolut inte vill att föräldrarna ska få veta det?
- Hur gör man när barnet uttrycker en stark vilja att träffa en förälder, men man själv bedömer att det inte är lämpligt?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Kan bedömningen av barnets mognad påverkas av vilken inställning barnet har?

I det refererade rättsfallet om den tolvåriga flickan framhåller socialnämnden den känslomässiga mognadens betydelse för när flickan själv ska kunna avgöra umgängesfrågan.

Mognad kan sägas handla om sådant som exempelvis förmågan att förstå och bedöma konsekvenser, väga risker och möjligheter, fördelar och nackdelar mot varandra, hålla flera perspektiv samtidigt samt tänka långsiktigt.

Brist på mognad kan därmed ibland tolkas som att barnet inte vet sitt eget bästa och saknar förmåga att se de negativa konsekvenserna av sin önskan. Om barnets inställning avviker från det förväntade eller önskvärda riskerar barnet att inte få sin vilja beaktad med hänvisning till att det saknar mognad.

Lagen ger barnet en absolut rätt att få komma till tals och uttrycka sin åsikt. Det finns ingen nedre åldersgräns för när barn kan få komma till tals. Även ett mycket litet barn har en vilja, även om det inte kan uttrycka det i ord. Barn kan redan som nyfödda kommunicera exempelvis trygghet respektive otrygghet, oro, rädsla och anknytning till sina närmaste – med sitt ansikte, sin röst och sitt kroppsspråk samt genom hur de mår, sömn, mat med mera.

Vidare läsning:

Bedöma barns mognad för delaktighet. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården. Socialstyrelsen 20151

Barnets inställning till exempelvis umgänge ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. (11 kap. 10 § SoL och 36 LVU)

Betydelsen av barnets eller den unges ålder och mognad har relevans först efter det att barnet har kommit till tals. Först vid prövningen i vad mån barnets eller den unges åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i beslutet bedöms barnets eller den unges ålder och mognad. (SOU 2015:71 s. 696)

Den tolvåriga flickan bedöms i domen som "normalt utvecklad och att hon har uppnått en sådan mognad som motsvarar hennes ålder." Domstolen skriver att flickans vilja ska tillmätas avgörande betydelse.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Finns det risk för att bedömningen av ett barns mognad färgas av vilken vilja och åsikt det uttrycker i umgängesfrågan?
- Diskutera begreppen åsikt, vilja, inställning, mognad i förhållande till barns olika sätt att uttrycka sina behov.
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Kan barnet uttrycka sin vilja om det inte förstår sammanhangen?

Barnets möjlighet att utifrån sina egna behov och önskemål uttrycka sin vilja och inställning till umgänge kan påverkas av flera olika förutsättningar.

En grundläggande förutsättning är att barnet kan känna sig tryggt i situationen. Vilken tillit barnet har till såväl vuxna i allmänhet som socialtjänsten i synnerhet kan spela in. Barnet har kanske tidigare erfarenhet av att dess vilja inte har respekterats eller att det har lett till oönskade konsekvenser när det uttryckt sin inställning.

En annan förutsättning kan vara hur skälen till placeringen och målet med insatsen presenteras. Barnet behöver veta och förstå orsaken till bedömningen att det är till barnets bästa att bo i familjehem. Det kan göra stor skillnad för barnet om det exempelvis är föräldrarna eller barnet som framställs som problembärare.

Erfarenheten visar att det förekommer att barn inte har förstått varför de har blivit placerade. Det kan i värsta fall leda till att de lägger skulden på sig själva. Känslan av skuld kan förstärkas om föräldrarna har lagt problemet hos barnet istället för att se bristerna i det egna föräldraskapet.

Särskilt barn som placeras på grund av eget beteende kan få uppfattningen att de är en belastning för föräldrarna. Detta även i de fall då barnets beteende i själva verket kan ha utvecklats på grund av påfrestningar i familjen.

Sådana förutsättningar skulle kunna få konsekvenser för barnets syn på umgänge i båda riktningar. Å ena sidan skulle det kunna leda till att barnet har svårt att neka umgänge med sina föräldrar. Å andra sidan skulle barnets känsla av att föräldrarna inte orkar med barnet kunna göra att det väljer att avstå från umgänge.

Om själva omhändertagandet varit en mycket påfrestande upplevelse kan det bidra till att barnet får en negativ inställning till placeringen och familjehemmet. Under sådana omständigheter kan även en ohållbar hemsituation för barnet framstå som ett bättre alternativ. Det kan också påverka barnets syn på umgänge.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Hur kan barnets inställning till umgänge påverkas av om barnet är negativt till placeringen eller inte förstår orsaken till den?
- Hur kan barnet få hjälp att förstå varför det inte kan bo kvar hemma?
- Hur kan ni skapa trygghet för barnet så att det vågar ge uttryck för sin vilja och inställning?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Kan barnets inställning påverkas av oro och ansvar?

Ett barn som placeras på grund av en problematisk hemmiljö kan ha utvecklat en stark ansvarskänsla gentemot såväl föräldrar som syskon. Barnet kan ha behov av kontroll och känna oro för vad som sker i familjen när barnet inte finns där. Detta kan påverka barnets inställning till umgänge.

Utan trygghet när det gäller vad som händer andra i familjen kan ett barn uppleva placeringen som ett stort hinder. Att bo i familjehem riskerar att inte bli den befrielse från ansvar och möjlighet för barnet att se till egna behov som ofta är avsikten.

Ett barn som tagit stort ansvar i familjen kan ha svårigheter att i sin inställning till umgänge se till sina egna behov och uttrycka sin vilja utan att samtidigt ta hänsyn till andras behov i familjen. Omvänt kan man också tänka sig att sköra föräldrar kan se sig som beroende av sitt barn. Det kan innebära att barnet kanske ibland ser sig självt som en ”tillgång” som föräldrar har rätt till och ha svårt att ge uttryck för negativa känslor gentemot föräldrarna och en ovilja mot att träffa dem.

Barn kan också hamna i en situation då de genom vad de uttrycker om umgänge försöker ordna allt så bra som möjligt för alla inblandade – ibland kanske med mer hänsyn till andra än sig själva.

Socialnämnden ska i fråga om de barn som vårdas i ett familjehem, jourhem, annat enskilt hem eller HVB lämna vårdnadshavarna och föräldrarna råd, stöd och annan hjälp som de behöver. (6 kap. 7 § 4 p. SoL). Socialnämnden bör ge vårdnadshavaren stöd i sin föräldraroll och i sin kontakt med dem som vårdar barnet. (6 kap Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd SOSFS 2012:11 om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem eller hem för vård eller boende)

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Hur vet ni vilket omsorgsansvar ett barn har tagit i sin familj?
- Hur kan ni förmedla till barn att föräldrar och syskon får stöd utan att förstärka dess känsla av ansvar för familjen?
- Om föräldrar inte vill ta emot stöd – hur kan ni ändå avlasta barn deras känsla av ansvar?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Att bedöma när barnet inte ska ha umgänge

Enligt forskningen är det generellt sett viktigt för barn i familjehem att ha kontakt med sin ursprungsfamilj för känslan av tillhörighet, identitet, självkänsla och sitt allmänna välbefinnande. Men det går inte att ta för givet att detta gäller för ett specifikt barn. Tvärtom finns det situationer då det inte är till barnets bästa att ha umgänge.

Detta kan vara fallet även vid frivilliga placeringar då barn starkt motsätter sig att träffa föräldrarna, men föräldrar/vårdnadshavare förfogar över rätten att besluta om umgänge. Just frågan om umgänge har kanske varit en förutsättning för att föräldrarna ska samtycka till placeringen.

Dessa avvägningar mellan det generella och förutsättningarna i det enskilda fallet, för det enskilda barnet och dess relation till sina föräldrar och andra närstående, har socialtjänsten att hantera i sina bedömningar.

I de allra flesta fall är det bäst för barnet att ha en nära och god kontakt med båda föräldrarna, även om de inte bor tillsammans. Men barnets rätt till kontakt med båda sina föräldrar innebär inte att barnet under alla förhållanden måste leva eller umgås med en förälder. Ett barn måste ha en absolut rätt att inte själv bli utsatt för våld, övergrepp eller annan kränkande behandling. (Proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 42).

Socialnämnden bör vid vårdens genomförande så långt möjligt samarbeta med föräldrarna och medverka till att kontakterna mellan föräldrarna och den unge upprätthålls. Beslut om omhändertagande eller om vård bör /../ inte leda till andra begränsningar i föräldrarnas umgänge med den unge än som är nödvändigt för att genomföra vården. Omständigheterna kan emellertid vara sådana att föräldrarna under den tid som vården pågår inte bör träffa den unge. (Prop. 1979/80:1 n, s.601.)

Föräldrarnas problem försvinner inte med placeringen

Grunden för en familjehemsplacering är ofta att den behövs utifrån barnets rätt till skydd, för dess hälsa och utveckling. Ett dilemma är att det samtidigt finns en skyldighet för socialtjänsten – såvida det inte finns starka skäl som talar emot detta – att verka för att kontakten upprätthålls med föräldrar som har bedömts inte kunna tillgodose barnets grundläggande behov.

Problem hos föräldrar som bedömts som så allvarliga att barnet inte kan bo hemma försvinner inte automatiskt genom att barnet placeras. De kan ha funnits i många år och bero på långvariga svårigheter hos föräldrarna. Barnet kan därigenom ha påverkats både psykiskt och fysiskt och även utvecklat egna problem. Även bakom placeringar på grund av barnets eget beteende kan det ligga en utsatthet i hemmiljön under lång tid.

Socialtjänsten kan ställas inför att barnet vid umgänget riskerar att återigen konfronteras med de problem och brister hos föräldrarna som föranlett placeringen, till exempel problem förknippade med missbruk, psykisk sjukdom, våld eller omsorgsbrist, exempelvis på grund av kognitiva svårigheter. Föräldrarnas problem kan också ha förstärkts av den kris som placeringen kan innebära för dem.

Barn med problematiska familjeförhållanden har ofta levt med oförutsägbarhet och erfarenheter av att sådant som planerats inte blivit av eller blivit den positiva upplevelse som det var tänkt. Om umgänge innebär samma mönster av oförutsägbarhet kan det förstärka tidigare känslor av osäkerhet, oro, besvikelse, uppgivenhet och ilska.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Hur kan man förklara för ett barn som farit illa att det inte kan bo kvar hemma men att det ändå är viktigt att det träffar föräldrarna?
- Hur blir det för barnet när det bland berörda vuxna finns olika uppfattningar om vad som är till barnets bästa?
- Finns det risk för "förhandling" om umgänge med föräldrar för att få dem positivt inställda till placeringen?
- Blir bedömningen av föräldraförmågan olika i utredningen som underlag för placeringen respektive som underlag för bedömningen av umgänge?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Kan familjehemmet förmedla hur umgänget fungerar?

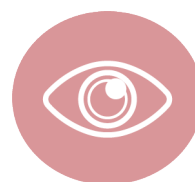
Familjehemsföräldrarna har möjlighet att fånga upp hur barn upplever umgänget, före och efter. Det kan både vara vad barnet berättar och hur familjehemsföräldrarna ser att barnet reagerar i samband med umgänget.

Samtidigt kan det finnas svårigheter för familjehemsföräldrar att påtala eventuella problem med umgänget.

Det förekommer – som i fallet med den tolvåriga flickan – att föräldern beskyller familjehemmet för att ha påverkat barnet att ta avstånd från sin förälder.

Familjehemsföräldrar kan vara oroliga för att komma att betraktas som olämpliga om de säger något negativt om föräldrarna eftersom vården ska utformas så att den främjar barnets samhörighet med föräldrarna⁵. Familjehemsföräldrar kan därför dra sig för att berätta om eventuella problem som umgänget medför, inte minst av omtanke om barnet.

I den tidigare refererade domen säger sig mamman till den tolvåriga flickan vara motarbetad av både familjehemmet och socialnämnden och menar att socialnämnden inte har någon empati med henne.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- Hur kan man vara säker på att familjehemmet kan ge en rättvis bild av hur barnet upplever umgänget?
- Hur kan man veta vad som blir bäst för barnet när familjehemmet och föräldrarna har olika uppfattning?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

⁵ Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL.

Är det som är bra för barnet nu bra även senare – och omvänt?

I forskning om risk- och skyddsfaktorer mäts utfall av konsekvenser ofta på lång sikt, kanske ända in i vuxenåldern. Men riskbedömningen behöver se till barns hälsa och utveckling också i närtid. För barn är både nuet och framtiden viktiga. Barn har rätt till trygghet, hälsa och utveckling. Det betyder ett gott liv i nuet samtidigt med att deras möjligheter i framtiden inte försämras.

Ett gott umgänge förutsätter inte bara att det är säkert, utan även att barnet känner trygghet och blir väl omhändertaget under umgänget.

Hur barnet ser på placeringen och umgänget kan variera beroende på i vilken tidpunkt i barnets liv som det får frågan. Om ett barn som femåring tycker att det var hemskt att bli placerad, som tioåring säger sig trivas och ha det bra, som fjortonåring tycker att familjehemsföräldrarna är jobbiga och vill flytta till pappa, men som tjugofemåring är tacksam för att ha varit placerad, vad säger det om när barnets perspektiv är "sant"?

Att umgängesförbudet i domen för den tolvåriga flickans mamma fastställdes motiverades bland annat med risken för att tvång skulle försvåra framtida umgänge och återförening med mamman.

Reflektera/diskutera

Välj de frågor som är relevanta för er.

- På vilka grunder kan man bedöma vad som är bäst på lång sikt?
- Hur kan man göra avvägningar mellan vad som är bäst på kort och lång sikt?
- Finns det risk för att "lite obehag nu" för barnet bedöms vara "värt priset" med tanke på framtiden, exempelvis genom att man håller föräldrarna mer positivt inställda?
- Vad har ni för erfarenheter av svårigheter i detta?
- Vilka är möjligheterna – går det att tänka nytt?

Referenser och litteratur

1. Alexanderson, K., Hammerin, A., Lind, S., Näsman, E., Stenhammar, C. (2017). Shit, den här människan bryr sig om mig!: Om skolans förmåga att upptäcka och ge stöd till elever som växer upp med föräldrar som har missbruksproblem. Report. Uppsala: Uppsala universitet.
2. Alexanderson, K. och Hyvönen, U. (2014) Barnen vill – vågar vi: barns och ungdomars brukarmedverkan i den sociala barnvården. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset, 2014
3. Alexanderson, K., Näsman, E. (2017a). Children's experiences of the role of the other parent when one parent has addiction problems. *Drugs: education prevention and policy*, Taylor & Francis. 24(1): 32-39
4. Alexanderson, K., Näsman, E. (2017b). Barns upplevelser när föräldrars missbruk upphört: "Alltså det är svårt att må bra igen". *Nordisk Alkohol- og narkotikatidsskrift (NAT)* Sage Publications. Epub ahead of print.
5. Alexanderson, K., & Näsman, E. (2015). Barndom och föräldraskap i missbrukets skugga. Barn, ungdomar och föräldrar berättar om vardagsliv och behov av stöd när föräldern har missbruksproblem. Uppsala: Regionförbundet Uppsala & Uppsala universitet.
6. Andersson, G. (2002) Fosterbarnet, familjen och fosterfamiljen. Intervjuer om familjeförändringar och relationer. I Söderlind, I. red. Uppväxt, familjeförändringar och barns bästa.
7. Andersson, G. (2008) Utsatt barndom – olika vuxenliv: ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
8. Haugland, B. S. M. (2006). Barn som omsorgsgivare: Adaptiv versus destruktiv parentifiering. *Tidskrift Norsk psykologförening*, 43(3), 211.
9. Heimer, M. Näsman, E. med Palme, J. (2017) Rättighetsbärare eller problembärare? Barns rätt att komma till tals och socialtjänstens insatser. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
10. Iversen, C. (2013). Making Questions and Answers Work Negotiating Participation in Interview Interaction. Uppsala: Uppsala universitet, Diss.
11. Johansson, S. (1994) Hemmet som arena för vardagsliv, vård och forskning. I Eriksson B. E. och Näsman, E. red. *Samhällsvetenskap & vardags erfarenhet, Teori, praktik, etik*. Stockholm: Liber, s. 171-191.
12. Linell, H. (2017) Child protection through an abuse-focused lens. Adolescent victimization and Swedish social services responses. Stockholm: Stockholms universitet. Diss.
13. Näsman, E., Alexanderson, K. (2017). Föräldrar med missbruksproblem: möten mellan barns och föräldrars perspektiv. *Socialmedicinsk Tidskrift*, Stockholm. 94(4): 447-456

14. Röbbäck, K. (2012). Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar. Göteborg: Göteborgs universitet. Diss.
15. Trocme, N. och Bala, N. (2005) False allegations of abuse and neglect when parents separate. *Child Abuse & Neglect*, 29 (12), s. 1333-1345.
16. Åkerlund, N. (2017) Barns relationer i våldets närhet: Respons, positioner och möjligheten till barns röst. Linköping: Linköpings universitet. Diss.
17. Åkerlund, N. (2018) 'They could have defended my mum and me': Children's perspectives on grandparent responses to intimate partner violence. *Families, Relationships and Societies*, published on line 14 March 2018.

Källor

1. Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga <http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1990:52>
2. Socialtjänstlagen (2001:453) <http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2001:453>
3. Föräldrabalken <http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1949:381>
4. FN:s konvention om barnets rättigheter <http://www.regeringen.se/49b764/contentassets/8caaeabf49834f16aa52df2108837b2d/fns-konvention-om-barnets-rattigheter-so-199020>
5. Proposition 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2003/02/prop.-20020353/>
6. Proposition 1979/80:1 om socialtjänsten
7. Proposition 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga
8. Proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler
9. SOU 2015:71 Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU. Slutbetänkande av Utredningen om tvångsvård för barn och unga. http://www.regeringen.se/contentassets/e77c4c5bd7624980aeb10b0bfe1c23f/barns-och-ungas-ratt-vid-tvangsvard-forslag-till-ny-lvu-sou-2015_71_dela_webb.pdf
10. RÅ 2005 ref. 66.